

Stefániai Edit

Fejek

A modern zene – Bartók után

Ma is gyakran tapasztaljuk, hogy Bartók Béla művészetét sokan a zeneművészet legújabb irányzatának tartják, s mint ilyenről vitakoznak, foglalnak állást mellette vagy ellene. Pedig el kell gondolkoznunk azon, vajon mennyire jogosult ez a szemlélet. Halála óta már több mint 22 év telt el. Bach halála után ugyanennyivel a zenei világ már ismerte Mozart nevét, Mozart halála után negyed századdal pedig Beethoven már művésze csúcsán állott.

Arra sem árt emlékeznünk, hogy Bartók sok – a nagyközönség körében ma is vitatott – műve, például *A kékszakállú herceg vára* vagy *A csodálatos mandarin* – jó ötven esztendővel ezelőtt született. Vajon annyira megállt volna a művészetek felett az idő, hogy e művek után fél évszázadig semmi újdonság nem következett a világ zeneművészetében?

A világ zenei kultúrájában Bartókot egyre inkább a klasszikus szerzők sorában tartják számon. És ez így is van rendjén. Akik művészetéhez közel kerültek, azok ma már nem – és minél inkább múlnak az évek, annál kevésbé – a forradalmi újítót becsülik műveiben, mint inkább a zseniális összegezőt.

De Bartók óta a világ zeneművészetében sok olyan új irányzat is kifejlődött, amelyek a zenei nyelv megújítása szempontjából már későbbi, újabb fejlődési fokokot képviselnek. Így például a szerializmus és a punktualizmus egy korábbi (Bartókkal egyidős) zenei irányzat, a Schönberg-féle dodekafónia szigorú elveit fejlesztik tovább egy új kompozíciós technika kidolgozásáig. A dodekafónia („tizenkét hangúság”) a hagyományos „tonális”, dúr-moll rendszerekkel való radikális szakítást tűzte céljául, s ennek érdekében nemcsak egyenlővé tette a skála mind a 12 féle hangját, de azt is megkövetelte, hogy a zenei téma mind a 12 hangot tartalmazza, de csak egyetlen egyszer. A mű aztán a 12 hangú sorok („szériák”) különböző elve szerint összeállított változataiból áll. A szerializmus ugyanezt az elgondolást terjeszti ki a ritmus, a hangszín és a zene más területére – most már nemcsak a hangnak nem szabad ismétlődnie a soron belül, hanem minden egyes hangnak más hangszerezen, más hangszerszállításban kell megszólalnia, s különböző hosszúnak kell lennie. E bonyolult és szigorú szabályrendszer betartása sok kötöttséget ró a zeneszerzőre.

Ebből a szempontból az aleatorikának nevezett irányzat éppen ellentéte a szerializmusnak. Nevét a kockáról (alea) kapta, mert hívei szerint a zeneművet csak annyira szabad komponálni, mintha egyes részeit egy kocka oldalaira íránk, s a véletlen döntene el, hogy mikor melyik következze. A szerializmus kötöttségeivel szemben tehát az aleatorika nagy szerepet juttat a véletlennek, a pillanatnyi ihletnek, a szabad variációnak és improvizációnak.

Megint más elvet követ az úgynevezett stochasztikus zene. Ez a legújabb keletkezett irányzat voltaképpen mindkét megoldást egyesíteni akarja, híve a variációknak, de a valószínűség elvei alapján vezeti le őket a témából. Kévtől bonyolult matematikai számítások segítségével választják ki a legmegfelelőbb megoldásokat. A spekulatív elem tehát, ha lehet, még erőteljesebb, de ezáltal kifejezettebb a zenei hatás közvetlensége érdekében.

Vannak aztán olyan új irányzatok is, amelyeket a hagyományos értelemben zenei művekként alig lehet nevezni: úgy viszonylanak az eddigi zenéhez, mint ahogy a film a színházhoz. Ilyen mindenekelőtt az elektronikus zene, amelynek hívei már nem is hagyományos hangszerekre, hanem elektronikus zenei berendezésekre „írják” műveiket. Az elektronikus zene szabadon használ eddig ismeretlen hangközöket, harmóniákat, hangszíneket. Fejlődése még a kezdet kezdetén tart, eszközei még korántsem kiforrottak, de néhány sikeres filmzene, vagy színpadi kísérő zene már megmutatta az irányzat lehetőségeit. Talán kevesebb sikerrel kecsegtet az úgynevezett konkrét zene, amelynek jegyében már minden hagyományos zenei formát megtagadnak, s a való élet zajainak és hangjainak magnetofonszalagra felvett elemeiből állítják össze a kompozíciókat – az autótülköléstől a libagógóságig és természetesen a különféleképpen preparált, gyorsított, lassított, visszhangosított emberi hangig.

Hans Eimert, az új zenei irányzatok egyik legismertebb képviselője szerint az 50-es években új korszak köszöntött be a zeneművészet történetében, amennyiben az itt jelzett – és részben még más – zenei irányzatok megismosodtak, s egyre nagyobb erővel tudják képviselni a kor jellemző törekvéseit. Ma már kiemelkedő, nemzetközileg is ismert és elismert alkotó egyéniségek vannak, mint például a karmesterként nemsokára hazánkban vendégszerelő francia Boulez, a görög származású francia Xenakis, a német Stockhausen, a Bécsben élő magyar Ligeti György, a lengyel Penderecki és mások.

Ezek az irányzatok kétségtelenül olyan új eszközök-höz nyúlnak, amiket Bartók Béla még nem használt. Összehasonlítva műveiket Bartók kétségelentül „hagyományosabb”-nak tetsző, míg hozzá mérten az új irányzatok nehezebben érthetőnek, „modernebbnek” tűnnek.

Milyen következtetéseket vonhatunk le ezekből az új jelenségekből? Semmiképpen sem azt, hogy Bartók „elavult” volna. Erről szó sincsen, az új irányzatok talán felfedeztek új eszközöket, de eddigi ismereteink szerint még nem érték el azt a szintet és azt a teljességet, amit Bartók a maga muzsikájával. Ő megelőzte korát, műve tehát ma időszerűbb, mint valaha. Összefoglalta az elmúlt korok eredményeit is, és úgy szól a jelennek, hogy további új utakat nyit meg a későbbi utódok számára.

VITÁNYI IVÁN

Marta Traba

Tartályok a sivatagban

Marta Traba argentin írónő. Tizennégy évig élt Kolumbiában, ott ment férjhez, két gyereke is ott született. A kolumbiai kormány felszólította: öt napon belül hagyja el az országot, mert „kapcsolatban áll felforgató elemekkel”. Marta Traba legutóbb a havannai Casa de las Américas latinamerikai irodalmi pályázatán első díjat nyert A nyár ceremóniái című regényével.

Járt ön már valaha olyan helyen, ahol bármiféle kísérletet végeznek? Például Los Alamosban, Cap Kennedyn vagy a sivatag kelles közepén? Bekerített, titkos helyek ezek, ahová csak a beavatottak léphetnek be. Kifelé teherjárművek, dzsipek titokzatos autók jönnek. Az égen néha fénylik valami szokatlan robbanás tűztől, magasba emelkedik egy rakéta, vagy a nap borul homályba. Mivel a beavatottak mindegyike az egész jelrendszernek csak egyetlen számjegyét vagy betűjét tudja, senki sincs tisztában azzal, miféle kísérletek ezek, és hogy milyen célt szolgálnak.

Mindenki a titok egyetlen parcellájának gazdája csupán és egész életében izgatja, mi lehet a többi résztörődék, amelyből a fejtörő össze-

áll. Aztán öregkorára, amikor már megértette, milyen haszontalan ez a kíváncsiság, beletörődik abba, hogy csak úgy „per se” tartozott a kísérlethez és ugyanígy vett is részt benne. Mindezt csak azért mesélem el, hogy valami általános képet adjak a nyomozó léggöről, amelyben a kísérletezők mozognak, és bevezessem önt az utóbbi időkben végrehajtott egyik különös eset elbeszélésebe.

A kísérlet, amelyet az elektronikus számítógépek B₂H₂GYF jellel regisztráltak (és amelyben a GYF gyengén-fejlettség általános témakörét jelölte) szokás szerint egy sivatagban hajtották végre. Pontosabb megjelölést – államtokról lévén szó – magam sem adhatok. A sivatagban olyan forrósga uralkodott, hogy amikor a két gyengén-fejlett férfi a különleges teherautón megérkezett és leszállították őket, persze azután, hogy a belépés teljes titkos rituáléját végigcsinálták és egy e célra rendszeresített gép a belépéshez megadta a jóváhagyást, ezek a szegény emberek (akik kísérőiknél feltűnően alacsonyabbak voltak), másodpercenként amíg szemük hozzá nem szokott a vakító fényhez, csak pislogni tudtak. Ezenkívül még fekete is voltak öltözve (vagy legalábbis sötét ruhába) sőt, egyikük a kopottas öltözéke fölött még háziszóttos gyapjúköpenyt is viselt, ami ebben az irdatlan hőségben már-már irreálisnak tűnt. A kis ember azonban sem ezt, sem a hősziget, sem pedig a kísérők sportos és könnyű ruháját nem látszott észrevenni. Mi több, szinte didergett, majdhogynem fázott ebben a kemencehőségben. A másik is érzéketlenül állt, és me-reven nézett maga elé, csökönyösen, mint a vakok. Így álltak néhány percig, majd egy másik autóból ültették őket és nagy sebességgel indultak a laboratóriumok felé. A két gyengén-fejlett férfi figyelmes érdeklődéssel bámult kifelé, mintha tájék suhanna el a szemük előtt, pedig nem volt ott egyéb csak az izzó és hamuszínű homok; a nap az utolsó csöppig fölcsippantotta itt a zöld világot. Egymástól bizonyos távolsá-

gokra furcsa műszerek álltak, némelyikük balra, másikuk jobbra forgott lassan, a két kis ember azonban, mintha csak a világ legtermészetesebb dolgait látnák, meg se fordult utánuk.

Rövid útszakasz után megérkeztek az egyik laboratórium előregyártott elemekből összeállított szilárd építményéhez. Fél órába telt az osztályozás, a besorolás, és már készen is álltak a gyengén-fejlettségi fokot meghatározó kísérletre. Megengedhetetlen lett volna (a kísérletezők számára) a legkisebb tévedés is e téren. A vetítőtér közepén ültek, ők ketten, egyedül, a rájuk irányított vékony sugarú fénynyalábok arra szolgáltak csupán, hogy a benyomásaikat regisztráló gépek hatékonyan működhessenek a vetítővászon mögött. Fény- és hanghatásokat vetítettek eléjük. Rugalmas fehér és sárga vonalak feszültek a vásznon, pirosas udvarú nagy napok és holdak pukkantak szét, majd lassan libegő simogató hatású ritmusban távolodtak és tűntek el, hogy aztán mintegy varázszerűen újra előbukkanjanak. A vásznon hirtelen megtelt gömbölyded alakzatokkal, gyors eltávozásuk tüstént kék űrnek adott helyet, amelyből vakító fénypontocskák villantak föl. Roppant, fénylő figurák gomolyogtak előbb föl, aztán le, kocsonyás állagú vörös tülk kétszereződött majd sokszorozódott a vetített levegőben. Ekkor szűnt meg az elektronikus zene, hogy helyébe felszendüljön Vivaldi egyik Évszaka. A vásznon most végtelen fényszálak futottak sokasodva és egymásra borulva. Valami aranyhal féle, lehet, hogy csak egy aranyhal formájú levél, fonta össze és bontotta szét a szálak szüntelen mozgását. A tér hirtelen teljesen kék lett, és, édesen visszatérve, megint a varázslatos hálók töltötték be teljesen. Ez a csillag és négyesögre osztott térség, pillanatnyi megállás nélkül, szüntelenül újratemtette önmagát, amíg csak teljesen véget nem ért a zene boszorkányos varázsa.

Egy egész hetvenöt század másodperc. Ennyi kellett csak a számítógépeknek, hogy kiadják a

Kézikönyv a rádióhallgatók művészi ízléséről

A művészi ízlésről legálább annyira hálátlan, mint irreális szólni. Részben mert precíz helyzetjelentést – akár a legszorgalmasabb matematikai eszközökkel végzett totális közvéleménykutatás alapján – képtelenség fogalmazni egy bizonyos szűk érdeklődési területéről is, mondjuk az abszurd dráma népszerűségéről, vagy népszerűtlenségéről. S részben mert az ilyen mini-grafikonnak a felrajzolása sem képezheti a művészi ízlés archimedeszi szilárd pontját a további kutatásban, hiszen már egyetlen ember véleménye módosul, ugyanarról, ha a művészet más jellegű produktumaival, mondjuk a tánczenével, összevetve kérdezzük. Márpedig a művészi ízlésről reális képet csak úgy kaphatunk, ha megközelítőleg tisztában vagyunk az emberek jelentős többségének ízlésével. A jelentős többség fogalma viszont egyszerűsödik, ha valamely, csupán egyetlen, tömegkommunikációs eszköz hatásában vizsgáljuk. Így kutatja közvéleményét például a rádió, a televízió, mely nem általában az állampolgárok, hanem közülük a hallgatók, nézők jelentős többségének a véleményére, ízlésére kíváncsi.

A Magyar Rádió szakkönyvtárának egyik friss kiadványában találtuk Kérész Gyula és László György dolgozatát, mely a rádió közvéleménykutatás osztályának 1964-es felméréseit elemelve foglalkozik a rádióhallgatók művészi ízlésével. A nyomozást azoknál kezdik, akik egyáltalán bekapcsolják a készüléket, s nehezen kiismerhető táblázatokat, furcsa kategóriák (mi szükség további szektorokra, ha az első kettő így hangzik: mezőgazdasági, fizikai kereső; nem mezőgazdasági, fizikai kereső – vagyis mindenki más!) útvesztőin át szűre ki egy-egy megállapítást. Amivel lehet vitakozni, amit lehet cáfolni, de mindenestre ezak tényeken nyugszik. Ilyen definíciók: „Az izgalmas műsorokat a tanulók, a meghatott műsorokat a háztartásbeliek, a humoros műsorokat a szellemi és nem mezőgazdasági fizikai keresők igénylik a legnagyobb arányban”, vagy: „A nőket a balettel, operaelőadásokkal, valamint képiállítással, a férfiakat viszont a cirkusz- és kabaréelőadások érdeklik jobban”. Per általában. Persze a dolgozat egésze ennél rokonszenvesebb, differenciáltabb

hangokat is elemez a kíváncsókorsóból. Izelítőknek: „5 millió felnőtt biztosan nem rajong az elbeszélések olvasásáért... minimum 3 millió felnőtt sem olvasni, sem hallgatni nem szereti a verseket, és a verskedvelők fele is csupán hallgatni szereti... a magyar nótát, cigányzenét több mint 6 millió, a tánczenét több mint 5 millió, a népdalt 5 millió, az operet-

Ahol elsősorban arra van szükség, hogy alapfokon magyarázzák meg egy filmről, miért rossz, miért kommersz alkotás, a klasszikus muzsikáról, milyen belső értékei miatt éli túl évszázadok óta a könnyűzenei slágerpiacokat, a szépirodalomról, miért különb a ponyvánál stb. Alapfokú művészeti ízlésnevelés célja az iskolának, sajtónak, művelődési ottho-

VASÁRNAPI könyvszemle

tet több mint 4 millió, a noknak, ismeretterjesztő elő-dzsesszt 2,5 millió felnőtt ke-adásnak, rádióknak és tele-vízióknak is.

1,5 millió felnőttnek mind-egy, hogy milyen zenét hallgat a rádióján, azaz minden negyedik felnőtt egyetlen nagy, vegyes műsornak tekint a zenei adásokat.”

Az analízis gondolatébresztő, csak egyetlen mondatot ragadunk ki: „felméréseink szerint erős tendencia van arra, hogy a magasabb iskolai végzettséggel fejlettebb művészi ízlés párosul.” Nem állítjuk az ellenkezőjét, a meghatározás szinte evidens. Valami fontos azért következik belőle: az ízlésnevelést határozottabban letről kezdeni. Az alacsonyabb iskolai végzettségűeknél. Mondják úgy is, a művészeti ízlésnevelés alfaját az egyszerű emberek és a kiskorúak igényességformálása, művészetéhez kötődő gondolat-és élményvilágának az alakítása, pallérozása jelenti. A jól „misszionárius” népművelés.

Nikolényi István

EDELKA

Látod-e áruga, a tegnapi vásott porban
Kaparra mások a kozmosz méla falán
Látod-e áruga e chanson engemet ámt
A vadszinü, faddalü, opül éteren át
Remegő színben pislog a nappali fényugdrü
S holdbéli üzenetekkel versenyt repülve száll
A szintelen reggel homályos, telt, puha lantján
Búcsúszonnetem az álmodk szféráimál vár
Kezeid puha ráncra vissza se tér soha már
PÓSA ZOLTÁN